

ברכות ללקויי חושים *3) –

ברכות הריח למי שאינו מריח *Janosmic)

בהמשך לעיסוקנו בשבועות האחרונים בהלכות ברכות ללקויי חושים, במאמר זה נעסוק בהלכה נפוצה למדי, שיכולה לנבוע ממגוון סיבות: ברכת הריח למי שאינו מריח.

באופן טבעי, הלכה זו רלוונטית בעיקר למוצאי שבת קודש, שבו תיקנו לנו חכמים את ברכת הריח על הבשמים.

בעוד שנראה לנו במבט שטחי כי לקות בחוש הריח הנה נדירה ביותר, אחד מכל מאה אנשים יסבול מבעיה משמעותית בחושי הריח או הטעם (הקשורים אחד בשני וחוש הריח הדומיננטי מביניהם), בין אם מאבדן מלא של חוש הריח, או פגיעה ושיבוש בהם (זיהוי ריח מוטעה או הרחה חלשה). הסיבות האפשריות לפגיעה החושית מגוונות וכוללות מאות סיבות אפשריות, אך בעיקר גורמים לכך מחלות אף וסינוסים, זיהומים בדרכי הנשימה העליונות, חבלת ראש, או חשיפה לזיהום. פגיעה בריח יכולה להיות תופעת לוואי של נטילת תרופות שונות, ושל מחלות כמו סוכרת, סרטן במוח או אלצהיימר. יצילנו השם מכל אלה.

דומה שאין חולק על המקרה הנפוץ ביותר – אף סתום מנזלת.

מה יעשה אדם שנמצא במצב כזה במוצאי שבת קודש? האם עליו לברך על הבשמים? האם הוא יכול להוציא את בני ביתו בברכה זו?

בעל תרומת הדשן (פסקים סימן רד) כותב כך:

”ואשר הקשית על המנהג שהשליח מברך בבית הכנסת על הבשמים, וחוזר ומברך לבני ביתו, דמאי שנא ממי שאינו מריח דכתב ר' אפרים דאינו מוציא בני ביתו? לא דקדקת כלום לפניך בקושיא זאת, דהשליח ציבור, אף על פי שבירך על הבשמים בבהכ"נ, יכול לברך לעצמו עוד בביתו, דברכת נהנין הוא-ומי יעכב על ידו אם ירצה לברך על הבשמים אפילו בחול, ולכך יכול להוציא ג"כ אחרים. מה שאין כן במי שאינו מריח, דאינו רשאי לברך בשביל עצמו כל עיקר- שהרי אינו נהנה- ואפילו הכי אם היתה ברכה זו לבני ביתו, מצוה וחובה כמו קידוש והבדלה - יכול להוציא לבני ביתו ולפטור אותם ידי חובתן...”

הוי אומר, אדם שחוש הריח שלו פועל כתקנו, יכול לברך ולחזור ולברך על הבשמים ואין בכך כלל ברכה לבטלה, ומשום שברכת הריח היא ברכת הנהנין, ואפילו בימות החול הוא יכול לעשות כן. אך אדם שאינו מריח, אין לו היתר לברך ברכת הריח דווקא משום שזו היא ברכת הנהנין, וזה שאינו מריח איך יוכל לברך, הרי אינו נהנה.

וכך אכן נפסק בשו"ע (סימן רצז, ה): "מי שאינו מריח אינו מברך על הבשמים".

אין מדובר רק על מי שחוש הריח שלו נפגע באופן חסר תקנה – המכונה "תתרון". גם מי שסובל באופן ארעי מצינון (ובכלל זה ליקוי ריח שמחמת וירוס הקורונה), ומחמת כן אינו מסוגל להריח, דינו שווה – הוא אינו יכול לברך ברכת הריח (כה"ח). הטעם לכך פשוט: הברכה על ריח היא כפשוטה: ברכה על ריח טוב שהאדם מריח ונהנה ממנו. אם הוא אינו מריח, לא שייך שיברך, והוא דומה למי שיברך ברכות הראייה בעיניים עצומות.

אך כאמור לא תמיד חוש הריח נפגע בצורה מלאה, ולפעמים ישנה יכולת הרחה חלשה, והאדם מתלבט האם הוא יריח דבר מה כשיריח את הבשמים, או לא. כמובן שבמצב כזה הוא חושש מפני ברכה לבטלה. הפוסקים כתבו (עיין כף החיים סימן רטז, ג), שמותר לו להריח מעט את הבשמים לפני הברכה, בכדי לדעת האם הוא מצליח להריח אותם, ואז אם יתברר לו שהוא אכן מצליח להבחין בריח הבשמים, יברך עליהם כרגיל. זאת, למרות שאסור ליהנות מריח טוב בלי ברכה. בטעם הדבר כתב הגר"ח"פ שיינברג זצ"ל, שמאחר שאין מדובר אלא בהרחת מועטת, דומה הדבר למה שמצינו בהלכה שטעימת התבשיל בעלמא בכדי לבחון את טעמו אינה מחייבת ברכה (כמבואר בשו"ע סימן רי, ב).

עד שלב זה מדובר בהלכה ברורה ופשוטה, אך כשבאים לדון בשאלה האם אדם זה יכול להוציא אחרים ידי חובתן, הסוגיא מסתעפת.

בדברי התרומת הדשן שציטטנו הייתה תוספת מעבר לאמירה הכללית שמי שאינו מריח אינו יכול לברך. בדבריו מבואר עוד שלמרות שאינו יכול לברך לעצמו שהרי אינו נהנה, מכל מקום אם הייתה ברכה זו חובה לבני ביתו בגדר של מצוה וחובה כמו קידוש והבדלה- הוא יכול להוציא אותם ידי חובה ולפטור אותם ידי חובתם.

אך דברים אלו אינם מוסכמים, כפי שנכתב בקצרה בתשובת התרומת הדשן, דעת רבינו אפרים אינה כן. כך מצטט את דבריו הטור:

"וכתב עוד ה"ר אפרים, מי שאינו מריח ומברך על הבשמים הוי ברכה לבטלה, ואף להוציא בני ביתו אינו יכול. ולא דמי לקידושא ואבדלתא וברכת המוציא של מצוה

שהן חובה, אבל זה אינו אלא מנהג בעלמא. ולא נהירא, שהרי פורס אדם פרוסה לבני ביתו אף ע"פ שאינו אוכל עמהם! והתם מאי חובה איכא? וכן הורה לי אדוני אבי הרא"ש ז"ל.¹

כלומר, דעת הטור בשם הרא"ש, מסכימה למה שכתב תרומת הדשן, שהוא יכול להוציא את בני ביתו ידי חובתן אפילו שהוא עצמו אינו מריח ואינו שייך בברכה זו כלל.

ובשולחן ערוך (שם):

"מי שאינו מריח אינו מברך על הבשמים, אלא אם כן נתכוון להוציא את בני ביתו הקטנים שהגיעו לחינוך או להוציא מי שאינו יודע".

המשנה ברורה מעיר שכמובן בני הבית צריכים מיד להריח את הבשמים (גם כשבעל הבית מסוגל להריח ומריח את הבשמים שאר בני הבית צריכים להריח את הבשמים, אבל במקרה שלנו אם הם לא יריחו תהיה זו ברכה לבטלה, שהרי המברך – בעל הבית – אינו מסוגל כלל להריח ואינו שייך בעצמו בברכה).¹

כעת ננתח את ההלכה לגופה: לכאורה דברי התרומת הדשן צריכה עיון רב: הרי מדובר בברכת הנהנין, שבה הכלל הברור והפשוט הוא שאי אפשר להוציא אחרים ידי חובת הברכה אם הוא אינו נהנה בעצמו, כמבואר למשל בדברי השולחן ערוך (סימן קסז, יט)², שאדם שאינו אוכל בעצמו אינו יכול לפטור אחרים בברכת "המוציא". איך אם כן יוכל לעשות כן בברכת הריח?

ואכן, כבר בדברי התרומת הדשן אנו מוצאים את התשובה לכך. למרות שהוא עצמו כותב שמדובר בברכת הנהנין, ומבאר שמשום כך יכול השליח ציבור לחזור לביתו אחרי שבירך על הבשמים בבית הכנסת ולחזור ולברך עליהם בכדי להוציא את בני ביתו חובת הבדלה, ומן הטעם שמדובר בברכת הנהנין שאין הגבלה על מספר הפעמים שניתן לברך אותה, ומוסיף וכותב שמשום שברכה זו היא ברכת הנהנין אי אפשר שיבר אותה מי שאינו נהנה מן הבשמים, מכל מקום הוא טוען שמאחר שמדובר בברכה שהיא בגדר "חובה" – הוא יכול להוציא את האחרים ידי חובתן.

¹ הפוסקים דנו בשאלה מדוע אין ברכה זו נחשבת הפסק עבור המברך, שבעצמו אינו שייך בברכה, בין ברכת בורא פרי הגפן לשתיית היין.
² כפי שמביאו המשנה ברורה.

ואכן, כלל גדול הוא בהלכה, שכשמדובר על "חובה" אדם יכול להוציא את האחר ידי חובה, אפילו אם יצא בעצמו. החידוש הגדול בהלכה זו הוא שגם כאשר מדובר על ברכת הנהנין, שתלויה בהנאת הגוף, גם כן שייכת הלכה זו, וזאת מטעם ערבות, אך רק כאשר הברכה היא בגדר של "חובה", ומאחר שאני שייך בחובה זו אני יכול להיות ערב לחברי מישראל שגם כן יצא ידי חובתו בערבות זאת.

בנקודה זו מתעוררת המחלוקת:

יש בפוסקים שהלכו בדרכו של רבינו אפרים וטענו על התרומת הדשן, שברכה זו אינה אלא מנהג ואינה חובה, ולכן היא אינה נכללת בהגדרה של ערבות ששייכת רק בדברים שהם חובה.

טענה זו אינה כה פשוטה, מאחר שמצינו כמה דוגמאות של ברכות שמעיקרן אינן אלא מנהג, ולא חובה גמורה, ובכל זאת אדם יכול להוציא בהם אחרים ידי חובתן. לדוגמה, ברכת הברית (יו, ד רסא, א) וברכת הכרפס בליל הסדר (תפד, ד).

בכדי ליישב קושיא זו חידש הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, שיש חילוק בין תקנות חכמים אלו. התקנה של ברכת הברית ושל ברכת הכרפס תוקנו כ"מצוה", ולכן אף שהם ביסודם מנהג בלבד, ברכתן נחשבת כברכת המצוות, ולכן הוא יכול להוציא אחרים ידי חובתם. לעומת זאת, ברכת הבשמים במוצאי שבת, תקנתה מיסודה הייתה בכדי להשיב את הנפש עם צאת השבת והסתלקות הנשמה היתרה; הוי אומר עיקר התקנה היא בגדר של הנאה, ולכן מעיקרה היא אינה שייכת למי שאינו נהנה מן הריח והוא אינו יכול להוציא את האחרים ידי חובתן.

הערה נוספת העיר רבי עקיבא איגר – לדעתו העובדה שמדובר במי שאינו מריח גורמת לכך שאפילו אם הייתה ברכת הבשמים במוצאי שבת בגדר של חובה גמורה, מכל מקום אותו אדם שאינו מריח לא היה בגדר של מחויב בברכה זו, ולכן לא יוכל להוציא את האחרים ידי חובתן.

משום כך, כתבו הפוסקים שאין אפשרות להוציא אחרים ידי חובה אם אינו מריח בעצמו, אלא רק במקרה שרוצה להוציא את בניו הקטנים, שכלפיהם הוא מחויב בברכה זו מתוקף מצוות חינוך, אבל לא כשהוא מעוניין להוציא ידי חובה את מי שמחויב בברכה מעיקר הדין כמו אדם גדול שאינו יודע לברך.